

BASIN VE YAYIN TARİHİ VESİLESİYLE

Muharrem D. MERCANLIGİL
Millî Kütüphane Uzmanlarından

Fikrî faaliyetler, insanların düşünme yetisine sahip oldukları günden itibaren başlamıştır diyebiliriz. Bu faaliyetlerin tekâmülü, merhaleleri, görünüşleri bilimler tarihinin işleyeceği bir konudur. Basın ve yayın da, “fikrî faaliyetlerin muayyen bir tezahür şekli olarak” ilimler tarihinin içine girer ve tekâmül iseyriyle, bu bilimin içinde tetkik edilir.

Hasan Refik Ertuğ, böyle ömürlük bir çalışmayı bir yana bırakarak, sadece “(haberleşme) ve (bilinenleri ve duyulanları başkalarına ulaştırma) meslek ve sanatının, tarih boyunca takip eylediği muhtelif merhaleleri, ilmî esaslara uygun bir şekilde hikâye etmek için” bir kitap yazmıştır. Adı: Basın ve Yayın Tarihi¹.

Resmî görev ve meşguliyet olarak, bu saha ile ilgisi ve geçmiş çalışmaları bakımından, Hasan Refik Ertuğ bu konuda hazırlıklı ve yetkili bulunmaktadır.

Eserin bölümlerini -kütüphanecileri fazlaca ilgilendirdiği için- muhteviyatı tanıttacak şekilde özetliyerek naklediyorum:

Giriş : Cemiyette ilk basın hareketleri; 1) Gazete ve gazetecilik: İlk çağ, haber ulaştırma hizmeti ve sanatı; Orta çağın ilk karanlık asırları, İslâm-Türk Devletlerinin tesiriyle başlayan uyanış hareketi, yazma ve basma haber mektupları, haber mektupları karşısında hükümetlerin durumu; 2) Başkıcılık sanatının doğuşu: Matbaanın icadından önceki mekanik başkî teşebbüsleri, matbaanın icadı, yayılması ve teknik gelişmeler; 3) Gazeteciliğin emekleme devirleri: XVI. asır; XVII. asırda İngiltere, Fransız, Amerika, Almanya ve

¹ Hasan Refik Ertuğ : Basın ve Yayın Tarihi. İlk devirler. 1. fasikül. İstanbul 1955 Fakülteler Matbaası. Çift sütun, 92 sayfa. Fiyatı 300 kuruş.

Basın ve yayın tarihinin ilk devirleri bu fasikülde tamamlandığına göre, “ilk devirler 1. fasikül” kaydı doğru değildir; “1. fasikül: İlk devirler” olması lâzım.

Hollânda ile diğer memleketlerde basın; XVII. asır, umumi görünüş, gazetelere ilân girmesi, edebî gazetecilik, İngiliz basını, ilk basın kanunu ve Fransız, Amerikan, Alman basınları; 4) 1789-1850 yılları arasında basın: umumi görünüş, muhtelif memleketlerdeki basın, 1789-1850 yılları arasında gazetecilikteki bazı hareketler; teknik gelişmeler ve ucuz gazeteler, basın ile devlet arasındaki münasebetler; 5) Baskıcılık sanatının Türkiyede doğuşu: 1729 dan önceki durum, Türkçe eser basımı, matbaanın Türkiyeye girişi, Yahudi, Ermeni ve Rum matbaaları; ilk Türk matbaası ve bastığı 23 kitap, Fransız Sefareti Matbaası, Mühendishane Matbaası, Üsküdar Matbaası (Dar-üt-Tibâa) ve bu matbaaların bastıkları eserler; 6) Türkiyede gazete ve gazetecilik doğuyor: Takvim-i Vekayiden önce: Gazette Française de Constantinople, Smyrnéen, Le Spectateur Oriental ve Courrier de Smyrne; Takvimhane-i Âmir, Le Moniteur Ottoman, Courrier d'Egypte, Decade Egyptienne, Journal Officiel ve Vekayi-i Mısıriye...

Kitap, bu konularıyla, basın-yayın mensupları ve kütüphaneciler kadar, günde bir gazete ve her ay mesleği ile ilgili bir iki dergi takip eden aydınları da ilgilendirmektedir. Eserin, bugüne kadar yapılmış olan dağınık çalışmaları aramak külfetinden bizi kurtarmış olması, basın ve yayını beraber ele alması ise, ayrıca, öğrenme ve konuyu kavrama kolaylığı sağlamaktadır.

Kitabın bu fasikülünde, çalışmaya kaynak olan eserlerin tam bir listesi yok. Kütüphanecilerin elkitabı olarak daima yakınlarında bulundurdıkları malûm ve sayılı olan kitaplar dışında, daha nelerden faydalanılmıştır; Bunlar arasında ne gibi yeni, orijinal eserler ve kaynaklar vardır? İkinci fasikülde bunların zikredileceği tabiidir.

Bir eserin karakter ve kıymeti hakkında bizi kesin hükümlere ulaştıracak, o eserin bizzat kendisi olmakla beraber, bibliyografyası da bu hükme tesir eden unsurlardandır. Bu itibarla, okuyucu, eserin ana kaynaklarının tam bir listesinin, ne zaman çıkacağı belli olmayan gelecek fasiküle kalmasını istemez. Bunların, ve her bölüm yazılırken faydalanılmış olan vesikaların nelerden ibaret olduğunu, bilmek ister. Kitap hakkında yanlış bir kanaata varmamak için de bu şarttır. Meselâ, okuyucu, kitabın beşinci bölümünü teşkil eden kısımların -aynı konuları, aynı şekilde tekrarlamış olan-birkaç kitaptan, bir düzen değişikliği ile aktarma edilmiştir derse, haklı değildir; Fakat haksız da sayılamaz.

Hülâsa, eserin bu kısmı Selim Nüzhet Gerçek'in çalışmalarını ve benzerlerini, hangi bakımlardan ve nelere dayanarak geride bırakmıştır? Orijinalliği nerededir? Bibliyografyasının ve sair dokümanlarının bilinenlerin dışına çıkmayışı veya çıkamayışı, belirtilmezse, bu sorular münakaşa mevzuu olabilir.

Biz, şahsan, kitabın, en ufak teferrurat üzerinde dahi durmasını, yenilikler getirmesini arzu ederdik. Meselâ: Tuhfe-tül-Kibar fi Esfar-ül Bihar, Usul-ül Hikem fi nizam-ül ümem, Usul-ül Maarif fi Tertib-ül Ordu (imlâ aynen alınmıştır) gibi kitap isimlerinin yazılışında dahi, eserin bir otorite olmasını isterdik. Ve Hasan Refik Ertuğ'un bunları halletmek kudretinde olduğuna kesin inancımız vardır. Fakat görülüyor ki büyük harflerin ve harfitariflerin kullanılması gibi teferrurata ait, ama bizim için mühim olan meseleler de bir kurala ve mucip sebebe bağlanmamıştır. "Huruf-i carreden olan fi'den sonra gelen kelimenin sonu esre ile okunur" diye Arapça bir dilbilgisi kuralından bahsedilir. Ve bu kural, bilhassa kütüphanecileri zaman zaman bazı tereddütlere düşürür. Yukarıya aldığımız kitap isimlerinde, —dolayısıyla— fi'den sonra gelen isim tamlamalarındaki elif lâmları bu kurala uyarak ilmi yazalım, genişleme istidadı gösteren bir transkripsiyon sistemine göre al mı yazalım, yoksa el mi yazalım yahut bu kitapta kullanıldığı gibi ül mü yazalım? Çizgiyi harfitarfin ne tarafına koyalım? Yerine göre çok mühim veya mühim olmıyan meseleler. Fakat bunları nereden öğreneceğiz?

Müteferrika Matbaasının 23 kitabı 23 madde içinde incelenmektedir. Zatî kıymetlerine ve basın-yayın tarihimizdeki ehemmiyetlerine göre bu kitaplara ayrılacak olan yerlerin uzunluk ve kısalık bakımından değişik olacağı tabiidir. Ancak 3 satır ile 1 sütun (ortalama 40-50 satır) arasında oynayan bir değişiklik, eserin plân ve ölçüsü hakkında okuyucuyu düşündürebilir.

Kitabın fihristinde, Vankulu Lûgatinin Mühendishane ve Üsküdar matbaalarında basılmış olan ciltlerinin "ikinci basım" oldukları yazı ile belirtiliyor. Metin içinde ise bunların üçüncü basım olduğu işaret edilmiştir. Ve doğrusu da budur. Fakat, Vankulu Lûgatinin İbrahim Müteferrikanın halefi olan İbrahim Efendi zamanında (1755-1756 h.: 1169-1170) yapılmış olan ikinci basımı için, kitapta, diğer eserlerin işleme plânına göre ve ayrı bir bahis açılmamıştır. Bu yüzden ilk matbaamızın basmış olduğunu bildi-

ğımız 24 kitap, 23 e indirilmiştir. Bilhassa mukaddemesi, basın ve yayın tarihi tetkikleri için mühim olan bu basımın listeye alınmamasında bir sebep olsa gerek; fakat ne olduğu açıklanmamıştır.

Resmî meşguliyetimizin sebep olduğu bir ilgi ile, eserin hep 5. bölümü üzerinde durduk. 40 sayfa tutan bu bölümün plân ve vüs'atine göre, diğer milletlere de aynı şekilde yer ayrılması icap ederdi. Halbu ki böyle yapılmamıştır. Bu itibarla ve yazarın müsaadesi ile "Basın ve yayın Tarihi" olan kitabın adını "Türkiye Basın ve Yayın Tarihi" olarak değiştireceğiz. Eserin yarısından fazlası Türkiye'ye ait veya Türkiye ile ilgili bulunmaktadır. Diğer kısımlarını, Türk basın ve yayın tarihini mücerret olarak ele almamak ve dünya basın-yayın tarihi içindeki yerini belirtmek için yapılmış ilâveler sayacağız.

Kitabın başında bas ve yay köklerinin türevlerine ait birkaç paragraf çok lüzumlu idi. Eserden faydalanacak olanların büyük çoğunluğunu eski harflerle, Osmanlıca ile ilgisi bulunmayan nesiller teşkil edecektir. Tab, (bası, basma), tab'a (Osmanlıcada "basım" gibi bir anlamda kullanılmıştır; Tab'a-i ulâ'da olduğu gibi), tabi' (basan, bastıran, basıcı), tıbaat, tıbaa veya tabaat (basma işi ve sanatı), matbaa (basımevi), matbu (basılı, basılmış) matbua (basılı şey), matbuat (basılmış şeyler, basın), naşir (yayımlayan), neşr veya neşir (yayın), neşriyat (yayın), münteşir, intişar v.b. gibi eski kelimelerin-kelime ve terim olarak- bas ve yay kökleriyle karşılanış şekilleri nelerdir? Bu kelimeleri, herkes anlayışına göre tasarruf etmektedir.

Hiç olmazsa, kitapta, basın ve yayın kelimeleri açıklanmalıydı. Bunlar, esere ad olan kelimelerdir. Bizce, basın kelimesi matbuat karşılığıdır. Basılmış şeyler demektir. Tanzimatla Meşrutiyet arası, en çok gazeteler için kullanılmıştır. Zamanımızda da, bu kaymış olan manası ile kullanılmaktadır. Yazar, basın kelimesini, bizim anladığımız manada kullandı ise, eserinde, gazetelerden bahsedecektir. Ve başlangıçta da öyle görünüyor. Basın müessesesinin aslı ve tipik vasıtasının gazete olduğuna temas edilerek, gazetenin mahiyetine nüfuz edildiği nisbette, bu vasıtanın ve bu vasıtayı kullananların veya imal edenlerin tarih boyunca geçirdikleri türlü istihallerin daha iyi kavranacağı mucip sebebiyle gazeteler üzerinde duruluyor. Fakat, Türkiye'ye gelince, çalışmanın ağırlığı kitaplar üzerine

çöküyor. Eserin basılacak olan ikinci fasikülünde de şu bahislerin bulunacağı haber veriliyor: Türkiyede Meşrutiyet ve Cumhuriyet devirlerindeki basın; Birinci cihan Harbinin gazetecilikte meydana getirdiği değişiklikler; İki Cihan Harbi arasında gazete ve gazetecilik; İkinci Cihan Harbinde ve harbden sonra gazete ve gazetecilik; Basın müessesesinin istikbali hakkında düşünceler.

Bu duruma göre, yazarın basından kasdettiği mana nedir? Yayın kelimesi de öyle.. Yayın'ı neşir karşılığı alalım; Neşriyat'a da yayın diyelim. O zaman radyo ve televizyon da bu kelimenin şümülüne girecektir.

Kitabın yazarı amatör birisi olsaydı, bu kadar teferrurat üzerinde durmaz ve onları, konu edinmeye lüzum görmezdik. Eserin bütününe bir göz atmayı kâfi bulurduk. Zira, bu saha ile ilgili çalışmaların azlığı ve doküman noksanlığı veya bulma güçlüğü bundan fazlasını yapmaya müsait degildir. Fakat, Hasan Refik Ertuğun bu konudaki eserinin daha iyi olması arzu edilirdi. Kitabın vâzih ve mantıklı "giriş" ine, ilmi metoduna ve tertibine yaraşanı da buydu.

Bütün bunlara rağmen, dokunduğumuz noktalar, eserin noksanları olmaktan ziyade, bizim arzularımızdır.

İhtiyaç sahipleri, basın ve yayın hareketlerinin tarihini, tertibi ve baskısı düzgün ve temiz olan bu açık ifadeli kitapla gözden geçirebileceklerdir. Kitap, basın ve yayın konusunda yetkili bir yazar tarafından kaleme alınmış olan en yeni eserdir. Kusurları da bulunabilir. Fakat, böyle bir eserde, kusurlar, kitabın noksanı sayılmaz. Kanaatımızı vesikalaştıralım: "Hiçbir basın tarihi, mahiyeti ve bünyesi icabı, noksan ve hatalı olmaktan kurtulamaz", (Sainte-Beuve: 1839).

Eser, basın mensuplarıyla bu müessesede hizmet görmeye talip veya namzet olanların, kütüphanecilerin ve bibliyografya ile ilgisi bulunanların ve fikrî faaliyetlerin basınla tezahür eden mühim bir safhasını, tarihî seyriyle öğrenmek isteyenlerin elkitapları arasında yer alacaktır.